

K vývoji československého devizového práva

К развитию чехословацкого девизного права

Zur Entwicklung des tschechoslowakischen Devisenrechts

MILAN BAKES

I.

Vznik devizového zákonodárství nejen Československa, ale i většiny ostatních zemí, je možno historicky zařadit do období první světové války. Toto období lze charakterizovat z hlediska devizového jako období, kdy mezinárodní platební vztahy byly úzce spjaty s vnitřním peněžním oběhem, kde vystupovaly v úloze všeobecného ekvivalentu různé drahé kovy (stříbro – stříbrný monometalismus, zlato – zlatý monometalismus nebo oba tyto kovy současně – bimetalismus). S postupným snižováním hodnoty stříbra přecházely státy pouze na zlatý monometalismus.

Pohyb zlata nebyl řízen státem a mezinárodní kursy měn se odchylovaly od zlatého obsahu peněžní jednotky národních měn pouze v rámci tzv. zlatých bodů. Horní zlatý bod vyjadřoval hranici nejvyššího kursu měny a naopak dolní byl limitem nejnižšího kursu. Při vyrovnané hospodářské situaci byl měnový kurs v souladu s paritou. Vzájemné platební závazky byly vyrovnávány tuzemským dlužníkem buď tím, že za národní měnu nakoupil denním kursem měnu zahraničního věřitele, nebo zlato, které pak vyvezl do zahraničí a zde je prodal za věřitelovu národní měnu. Pokud při porušení měnové rovnováhy docházelo k poklesu kursu pod hranici dolního zlatého bodu, řešila se situace vývozem zlata, který vedl ke snížení závazků dlužnické země v zahraničí, což naopak vyvolalo zvýšenou poptávku po této měně a tím i opětovné zvýšení jejího kursu. Kursy se tedy vyrovnávaly víceméně automaticky. Banky sice vlastnily v tomto období určité zlaté rezervy, ale se zlatem neobchodovaly; obchody se zlatem prováděli pouze soukromí podnikatelé formou devizových arbitráží.

Soustava standardu zlaté mince, charakteristická volnou výměnou bankovek za zlato, a tedy i svým způsobem automatickým přizpůsobováním vnitřní cenové hladiny změnám ve vývoji hodnoty zlata a hodnoty všeho ostatního zboží a volným mezinárodním pohybem zlata, fungovala až do vzniku první světové války.¹⁾

¹⁾ Tuček a kol., Socialistické finance, NPL 1965, str. 484.

První světovou válku je možno nazvat mezníkem v politickém a hospodářském vývoji Evropy, neboť mimo jiné byla hlavní příčinou rozvratu měny a celého státního finančního hospodářství dvacátých let.

Již počátkem války v srpnu 1914 se ukázal ohromný vzestup státní potřeby, kterou nemohla pokrýt ani Rakousko-uherská banka, ani ostatní banky. Vláda nutně potřebovala peníze na vedení války. Jednou z možností bylo vydávání nekrytých peněz, což ovšem na základě svých stanov nemohla rakouská cedulová banka připustit.

Řešení se našlo vydáním císařského nařízení č. 198/1914 ř. z., kterým se vláda zmocňovala k mimořádným opatřením ve správě Rakousko-uherské banky. Tato opatření spočívala v tom, že ze stanov Rakousko-uherské banky byly vypuštěny články 13, 104 a 105, které bránily zvyšování nekrytého oběživa. Tímto nařízením byla banka také zproštěna zákazu poskytovat půjčky státu a povinnosti 40% krytí kovového oběživa. Nic již nebránilo vydávání nekrytého oběživa, které bylo předzvěstí budoucí velké inflace.²⁾ K tomu přispěla i inflace v drobných mincích, které začaly být raženy z válečné, méně hodnotné směsi (50 % mědi, 40 % zinku, 10 % niklu).

Tyto inflační tendence nezůstaly bez vlivu na kurs rakouské koruny. Pokud bylo v oběhu zlato a stříbro, byl udržován i kurs bankovek v určité stabilní výši. Oběh zlata a stříbra však netrval dlouho. Obyvatelstvo začalo vzhledem k postupující inflaci tyto drahé kovy hromadit a mimo to existovala i nutnost platit zlatem do ciziny. Zlaté a stříbrné mince s růstem poptávky získávaly na ažu, postupně se ztrácely z trhu a staly se předmětem tesaurace a spekulace. Začínalo se platit výlučně papírem.

Vláda se sice pokusila těmito tesauracím a spekulacím zabránit, ale marně. Nařízením ministerstva financí č. 85/1915 ř. z. byly prohlášeny za trestné všechny obchody se zlatými mincemi za cenu, která by převyšovala jejich cenu nominální. Výsledky se ovšem nedostavily, a to hlavně vzhledem k cizině, kterou nebylo možno nutit k paritě zlata a papíru a která žádala platit zlatem nebo svými devizami. To znamenalo další odliv zlata do zahraničí. Vláda se snažila zachránit alespoň stále se tenčící zlaté zásoby a začala vydávat první devizové předpisy, regulující pohyb platidel, drahých kovů a cenných papírů. Nařízením ministerstva financí č. 71/1915 ř. z. a nařízením ministerstva financí č. 66/1916 ř. z. se zakazoval vývoz zlata a stříbra, zlatých a stříbrných mincí. V cestovním styku bylo možno vyvézt jen stříbro do hodnoty 20 Kčs; později byla zrušena i tato úleva.

Vydání těchto právních předpisů vlastně znamenalo definitivní opuštění zlatého standardu, který existoval do první světové války a znamenal úplnou a neomezenou směnitelnost měn za zlato, a to jak ve vnitřním

²⁾ Počátkem roku 1914 byly v oběhu bankovky v hodnotě 2,5 miliardy Kč, na konci války již 33,6 miliardy korun.

oběhu, tak i ve vztahu k zahraničí. K zlatému monometalismu se Rakousko-Uhersko ani nástupnické státy již nikdy nevrátily.

Velmi špatné následky, zvláště pro vývoz zboží a vývoj kursů, měl zákaz vývozu zlata. I když ani před válkou se zlatem do zahraničí většinou neplatilo, přesto mělo funkci regulátora kursů. Pokud totiž devizové kursy nepřiměřeně rostly, začalo se používat zásob zlata a tím byla opět zaručena stálost kursů. Zákazem vývozu zlata však tato jeho funkce regulátora kursů přestala působit a kursy se staly předmětem bursovních spekulací.

Důsledkem zákazu vývozu zlata byl také enormní růst poptávky po zahraničních devizách, které se tak staly jediným platidlem, jímž bylo možno vyrovnávat zahraniční závazky. Dovozci byli mnohdy nuceni si zahraniční devizy obstarávat na černém trhu. Bylo proto nutné zajistit alespoň importérům valutu, resp. devizu, aby mohli splnit své zahraniční závazky. Proto byla v r. 1917 cizozemská platidla odňata volné dispozici fyzických i právnických osob a mezi vývozce a dovozce se vsunul jako prostředník stát ve formě Devizové ústředny (nařízení ministerstva financí č. 421/1916 ř. z. — novelizované nařízením ministerstva financí č. 223/1918 ř. z.).

Funkcí Devizové ústředny byla pověřena Rakousko-uherská banka, která prováděla monopol obchodu cizozemskými platidly. Devizová ústředna (spolu s ní ještě některé jí zmocněné firmy) se stala orgánem, který výlučně rozhodoval o prodeji devizových prostředků. Aby banka měla devizové prostředky v dostatečné výši, byla nařízena zákonem č. 11/1917 ř. z. odvodní povinnost tzv. exportní valuty proti poskytnutí korunové protihodnoty. V rukou Devizové ústředny se tak počaly koncentrovat veškeré devizové prostředky, zvláště když byl ještě zákaz vývozu zlata a stříbra doplněn zákazem vývozu valut a deviz (až na některé výjimky).

Tato omezení byla ještě později doplněna zákazem poskytování úvěrů do ciziny a cizozemcům a udělováním nákupních povolení, které se staly podmínkou kontraktace se zahraniční firmou.

I když byly spolu s devizovými předpisy současně uzákoněny i trestní sankce těchto předpisů, přesto docházelo k jejich obcházení, a to jak přímému, tak i nepřímému. Jednou z forem jejich nepřímého obcházení byly tzv. kompenzace (používají se v zahraničním obchodě dodnes), které umožňovaly dovézt zboží a jeho hodnotu zaplatit vývozem jiného zboží, třeba i jinou firmou, přičemž peněžní vyrovnání se provádělo pouze mezi tuzemskými firmami v korunách. Brzy se do těchto kompenzačních obchodů zapojil i stát.

III.

Politické osamostatnění ČSR v říjnu 1918 zastihlo Rakousko-uherskou monarchii v úplném rozkladu jejího finančního hospodářství. Inflace nadále pokračovala vydáváním bezcenného oběživa. Zlatý podklad byt téměř vyčerpán.

To přímo ovlivnilo situaci Československa, které převzalo rozvrácenou rakouskou měnu. Proto jednou z nejdůležitějších poválečných otázek, kterou musela nová republika řešit, byla úprava měny.

Rakousko-uherská vláda potřebovala prostředky na vedení války. Jedním ze zdrojů se jí stal zlatý poklad Rakousko-uherské banky, který se po skončení války ztenčil na pouhých 336 miliónů korun. Mimo to Rakousko-uherská banka byla nucena v průběhu války ke krytí válečných výdajů poskytovat vládě půjčky, jejichž výše dosáhla velkých částek.

Kupní síla československé koruny dále klesala, a to nejen z hlediska devizového, ale i v tuzemsku. Bylo nutno učinit opatření, aby se koruna stala hodnotnějším platidlem, hlavně ve vztahu k cizině. Prvním krokem ke zhodnocení koruny bylo okolkování bankovek, které bylo provedeno zákonem č. 84/1919 Sb. z. a n. Cílem okolkování bankovek bylo separovat československou měnu od dosavadní společné rakousko-uherské a zmenšit počet dosud obíhajících bankovek.

Proto byly všechny bankovky Rakousko-uherské banky, obíhající na území ČSR, opatřeny kolkem, jehož hodnota se rovnala 1 % nominální hodnoty bankovky. Ministr financí byl zmocněn, aby u některých případů upustil od vybrání tohoto kolku (stalo se tak např. u dělnických mezd) a část bankovek, nejvýše však 50 %, z oběhu stáhl a prohlásil je za státní zúročitelnou půjčku, ze strany věřitele nevypověditelnou a ze strany státu kdykoli splatnou.

Okolkování bankovek bylo provázeno i soupisem majetku za účelem uložení majetkové dávky. Tento soupis se týkal peněžních vkladů, životních pojistek, cenných papírů jak cizozemských, tak i domácích (obligace, akcie atd.), dále drahých kovů (zlato, stříbro), zlatých a stříbrných mincí domácích i cizích, cizozemských papírových peněz a veškerých výrobních prostředků.

K zabezpečení daně ze jmění bylo vydáno vládní nařízení č. 113/1919 Sb. z. a n., kterým se omezovaly výplaty a převody kupónů a úroků z cenných papírů a zakazoval se vývoz cenných papírů, valut, zlata a stříbra bez povolení ministerstva financí. Cestující do ciziny směli vyvézt pouze 500 Kč (pokud cestovali s rodinou 1000 Kč) v okolkovaných bankovkách. Za stejných podmínek byl zakázán i vývoz šeků, směnek, poukázek a vkladních knížek, které byly splatny na území Československa. Peněžním ústavům bylo povoleno vydávat osobní akreditivy znějící na cizí měnu na cesty do ciziny pouze se svolením Čs. devizové ústředny, pokud šlo o částky do 1000 franků.

Byla zavedena nabídková a ohlašovací povinnost. Na základě nabídkové povinnosti byl každý obyvatel republiky povinen do 14 dnů po účinnosti vládního nařízení č. 113/1919 Sb. z. a n. nabídnout cizí valuty a devizy, které byly taxativně vyjmenovány, ke koupi Čs. devizové ústředně za kurs, který tato ústředna určí.³⁾ Nabídkové povinnosti nepodléhali pouze

³⁾ Jednalo se o valuty a cenné papíry znějící na franky, Lstg, US\$, liry, holandské zlaté, bulharské a rumunské lvy, marky, dináry a severské koruny. Nabídkové povinnosti nepodléhalo zlato – bylo určeno pouze pro tzv. valutovou zápůjčku.

ti občané, kteří valuty a devizové hodnoty zapůjčili státu na základě zákona č. 88/1919 Sb. z. a n.

Dále byli všichni tuzemci povinni ohlásit Čs. devizové ústředně do 8 dnů od účinnosti vládního nařízení č. 113/1919 Sb. z. a n. nebo do 8 dnů po vzniku pohledávky veškeré cizozemské pohledávky, a to jak z doby válečné, tak i předválečné. Nesplnění nabídkové a ohlašovací povinnosti bylo sankcionováno pokutou do 50 000 Kčs nebo vězením do 1 roku. Mimo to fakultativně valuty a pohledávky v cizině mohly být prohlášeny za propadlé státu.

Druhým krokem ke zhodnocení naší měny bylo vypsání státní půjčky ve zlatě, stříbre a cizích valutách (zákon č. 88/1919 Sb. z. a n.). Jak vyplývá ze zprávy finančního výboru Národního shromáždění, „toto valutové půjčky má být užito k fundování příští české měny“. Občané byli zainteresováni na uzavírání této půjčky tím, že částky na základě ustanovení tohoto zákona zapůjčené státu (resp. uložené ve spořitelnách a podobných ústavech na zvláštních knížkách) se sice započítávaly do základu pro vyměření majetkové dávky, avšak poměrná část této dávky, připadající na zapůjčenou částku, se při vyměřování odepisovala.

Půjčka byla zúročena 4 % a splatna nejdříve po 4 letech. Úrok i jistina měly být splaceny v kovu nebo v měně, ve které byl obnos složen.

Z hlediska devizového však nejdůležitějším opatřením bylo zřízení Čs. devizové ústředny při Pražské zúčtovací bance nařízením ministerstva financí č. 47/1919 Sb. z. a n.

Účelem zřízení Čs. devizové ústředny byla jednotná úprava a soustředění platebního styku se zahraničím po přechodnou poválečnou dobu. Čs. devizová ústředna převzala úkoly Rakouské devizové centrály, stanovené jí nařízením ministerstva financí č. 223/1918 ř. z. Každý, kdo měl na základě dosavadních předpisů povinnost odvést valutové poplatky za vyvezené zboží Rakouské devizové centrále, byl od účinnosti tohoto nařízení ministerstva financí č. 47/1919 Sb. z. a n. povinen dlužné částky odvést Čs. devizové ústředně. Cizozemské peníze se směly kupovat jen od firem, které patřily k Čs. devizové ústředně a pouze jim se mohly opět prodávat. Pohledávkami v cizině a cizozemskými druhy peněz se smělo nakládat jen ve prospěch některé firmy, náležející k Čs. devizové ústředně. Firmy patřící k Čs. devizové ústředně byly vyhlášeny v novinách „Wiener Zeitung“.

Byl omezen cizinecký ruch tím, že již od platnosti nařízení ministerstva financí č. 223/1918 Sb. ř. z. bylo zakázáno volně vyvážet bankovky Rakousko-uherské banky, korunové šeky, směnky, poukázky a vkladní knížky bez souhlasu rakouské nebo uherské devizové centrály. Na cestu a v pohraničním styku bylo dovoleno vyvézt bankovky do úhrnné částky 500 Kč. Zákaz vývozu (bez souhlasu Čs. devizové ústředny) se týkal i cenných papírů. Pokud tuzemci vyváželi do ciziny zboží nebo cenné papíry mající hodnotu přes 300 Kč, byli povinni ihned po obdržení valutové protihodnoty tuto částku odvést některé z firem, patřící k Čs. devizové ústředně.

Čs. devizová ústředna však neměla dlouhého trvání. Nařízením vlády č. 644/1919 Sb. z. a n. byla zrušena a její úkoly převzal Bankovní úřad ministerstva financí (působící jako cedulová banka), na který též přešla všechna práva a povinnosti Čs. devizové ústředny. I když většina ustanovení bývalého nařízení ministerstva financí č. 47/1919 Sb. z. a n. zůstala v platnosti, přesto došlo k určitému uvolnění obchodu cizími platidly, protože hospodářská situace ČSR se jeden rok po skončení války začínala stabilizovat. Tak byl např. rozšířen počet bankovních ústavů, které směly volně nakupovat a směňovat cizozemská platidla, na zemské a všechny akciové banky, které mají své hlavní sídlo v Československé republice a jejichž akciový kapitál činí nejméně 10 000 000 Kč. Povinnost nabídky exportní valuty se týkala hodnot vyšších než 500 Kč (dříve 300 Kč) a také cestovní ruch byl z hlediska devizového částečně uvolněn.

Banky byly oprávněny odprodat tuzemcům cestujícím do zahraničí cizí valuty v protihodnotě 3000 Kč (na rodiny 5000 Kč).

K nové zákonné úpravě naší měny došlo zákonem č. 7/1924 Sb. z. a n. o ochraně měny a oběhu zákonných platidel a vládním nařízením čís. 46/1924 Sb. z. a n., kterým se prováděla některá ustanovení zákona čís. 7/1924 Sb. z. a n.

Jak vyplývá z důvodové zprávy rozpočtového výboru, bylo ostří tohoto zákona namířeno hlavně proti tesauraci cizích platidel a drahých kovů, která byla vyvolána neuspokojivou hospodářskou situací sousedních zemí, dále proti spekulacím podnikaným některými bankami a v neposlední řadě proti úniku kapitálu do ciziny.

Zkušenosti z let 1922–1923, kdy takřka všechny měny evropských států prodělávaly krize (kterým se nevyhnuly ani takové měny jako francouzský a belgický frank) a potřeba zvýšené stability a bezpečnosti naší koruny, proti jejímuž kursu byly v této době vedeny několikrát spekulativní útoky, byly occasio legis této nové právní úpravy. Tato skutečnost se projevila i v daleko důraznějším trestně právním postihu všech devizových deliktů.

Kromě nové trestně právní úpravy devizových trestných činů došlo také po čtyřleté zkušenosti od vydání starého vládního nařízení č. 644/1919 Sb. z. a n. o zrušení Devizové ústředny k podstatné revizi většiny ustanovení tohoto vládního nařízení.

Počet bank a firem zmocněných k provádění devizových obchodů nebyl rozšířen. Nově mohly toto oprávnění získat peněžní ústavy a podniky pouze na základě rozhodnutí ministra financí. Nebylo možno tedy získat oprávnění k devizovým obchodům pouze skutečností, že dotyčná firma nebo peněžní ústav má své sídlo v tuzemsku a kapitál minimálně 10 milionů korun, jak tomu bylo dříve.

Ve vládním nařízení č. 46/24 Sb. z. a n., provádějícím zákon č. 7/24 Sb. z. a n., byly také nově rozpracovány některé pojmy z hlediska teoretického. Bylo taxativně stanoveno, co lze považovat za cizí platidlo a upřesněno, co se rozumí pod pojmem obchod s cizími platidly.

Cizími platidly ve smyslu citace vládního nařízení se rozumějí jednak „valuty, tj. státovky, bankovky a všechny druhy kovových mincí cizích

států, jednak devizy, tj. kromě směnek na cizí měnu také šeky, akreditivy, poukázky a veškeré druhy výplat na cizí místa“. Pod pojmem obchodování cizími platidly se rozumí „jejich směna, prodej, koupě, zástava a postup, jejich úvěrování nebo půjčky“.

Novým zákonem i nadále zůstal zakázán obchod cizími platidly, při němž nebyla jednou ze smluvních stran některá z oprávněných bank. Kromě obecných zásad o obchodu cizími platidly obsahoval zákon č. 7/24 Sb. z. a n. i řadu speciálních ustanovení týkajících se jednotlivých druhů transakcí s cizozemskými platidly (např. ohledně devizové arbitráže apod.).

Jestliže bychom chtěli srovnat staré předpisy z listopadu 1919 se zákonem č. 7/24 Sb. z. a n. a vládním nařízením č. 46/24 Sb. z. a n., musíme konstatovat, že pokud jde o oprávnění bank k přidělu importní valuty, došlo k určitým omezením. Dříve totiž byla banka oprávněna přidělit podnikům libovolné množství importní valuty pouze proti kontrole předložených dokladů. Nyní bylo jejich oprávnění citovaným vládním nařízením omezeno výší 20 000 Kčs pro jednoho komitenta za den (bankovní úřad měl ovšem oprávnění v jednotlivých případech tento limit zvýšit). Naopak na druhé straně, pokud se nejednalo o přiděl importní valuty, bylo devizové hospodářství v některých směrech ve srovnání s r. 1919 uvolněno.

IV.

Po roce 1924, tedy šest let od konce první světové války, se hospodářská situace ČSR stabilizovala. Bankovní úřad měl vcelku dokonalou evidenci o všech významnějších transakcích uskutečňovaných v zahraničí s našimi okrunami a také odhadovaná zásoba našich platidel v zahraničí 1,5 miliardy (kromě toho roztroušených na různých světových trzích) prakticky nedovolovala provedení nějakého nového spekulativního útoku na naši měnu. I rezervy valut ve správě Bankovního úřadu v hodnotě 1 miliardy k event. ochraně naší měny byly dostatečné.⁴⁾ Naše devizové hospodářství se zdálo tedy zkonzolidované.

V r. 1926 zahájila svou činnost Národní banka československá, která převzala agendu Bankovního úřadu ministerstva financí. Stala se akciovou společností se základním kapitálem 12 000 000 US\$, z nichž 1/3 měl stát. Národní banka československá byla zřízena jako banka cedulová. Měla právo vydávat bankovky za předpokladu částečného krytí zlatem, zlatými mincemi, valutami a devizami. Národní bance československé bylo uloženo pečovat o kurs a udržovat ho na úrovni při dolní a horní hranici kursu 2,90–3,03 \$ za 100 Kčs, tj. asi 35 Kčs za 1 US\$.

Obchodní bilance státu v tomto období počínající konjunktury se stávala aktivní. Od r. 1924 začínala vykazovat hrubé přebytky. (Roku 1924 — 1126 mil., r. 1926 2580 mil., r. 1928 2016 mil., r. 1929 512 mil.)⁵⁾ Na cel-

⁴⁾ Haškovec, Obmezení devizového obchodu, Melantrich, Praha 1926, str. 31.

⁵⁾ Hlas banky: Mezinárodní platební styk a kurs čs. koruny mezi dvěma válkami, str. 121, ročník 1967.

kovou platební bilanci pozitivně působily i přebytky z dopravy a později turistického ruchu, které vyrovnávaly některé pasivní položky kapitálové povahy.

Tento vcelku slibný hospodářský vývoj vedl v r. 1928 k uvolnění obchodu s devizami jako přípravě na opětovné zavedení zlaté měny. Vládním nařízením č. 208/1928 Sb. z. a n. byla s účinností od 1. 1. 1929 zrušena ustanovení vládního nařízení č. 46/1924 Sb. z. a n. Vlastní zákon č. 7/24 Sb. z. a n., který toto vládní nařízení prováděl, však zrušen nebyl a platil ve své trestně právní části i nadále.

Dnem 7. 11. 1929 byl vyhlášen zlatý obsah koruny rovnající se 0,4458 g ryzího zlata, který odpovídal dosavadnímu kursu koruny vůči US\$, a to 2,963 US\$ rovná se 100 Kč. Národní banka měla do konce roku 1929 pokrýt zlatem 25 0/0, do konce r. 1930 30 0/0 oběhu bankovek.⁶⁾ Zákonné opatření č. 166/1929 Sb. z. a n. ukládalo bance povinnost „kupovat u svého hlavního ústavu v Praze a u filiálek, které k tomu určí, zlato v poměru 1 Kč za 44,58 miligramu, nabídne-li je prodávač v množství nejméně 12 kg ryzího zlata...“. Též samotná banka mohla směňovat své bankovky podle své úvahy buď za zlato, nebo plnohodnotné zlaté devizy za denní kurs pražské burzy, opět však pod podmínkou, že protihodnota bankovek se rovná hodnotě alespoň 12 kg ryzího zlata.

Z citace zákonného opatření „dobu, kdy vůbec tato zákonná povinnost vyslovená v odstavci 1 nebo 2 (rozuměj výše uvedená koupě a směna bankovek za zlato) má nastati, nebo pokud nastalá již povinnost má být dočasně obmezena neb co do množství změněna, určí po dohodě s bankou vláda zvláštním nařízením“ vyplývá, že doba směnitelnosti bankovek za zlato nebyla dosud určena. Zákonné opatření č. 166/1929 Sb. z. a n. bylo označeno názvem Konečná úprava. Konečná úprava čs. měny se však nikdy neuskutečnila, protože příslušné vládní nařízení o směnitelnosti koruny nikdy nevyšlo. Plány na zavedení volné směnitelnosti koruny zmařila světová hospodářská krize.

V r. 1929 začínaly rapidně klesat ceny surovin a zemědělských produktů na světových trzích. Krach na newyorské burze v listopadu 1929 způsobil obrat ve finanční politice ve světě. Zatímco po válce, zvláště v době konjunktury, používaly věřitelské státy přebytku zlata a deviz k úvěrovým transakcím do ciziny poskytováním úvěrů státům kapitálově slabším, event. válkou finančně vyčerpaným, rapidní pokles cen zemědělských výrobků a surovin (které byly převážně exportním zbožím dlužnických států) způsobil náhlý obrat v jejich úvěrové politice. Krátkodobé úvěry začaly být vypovídány, jejich další poskytování bylo omezeno na minimum. Dlužnické státy postupně přestávaly splácet své závazky (vzhledem k nízkým cenám svého exportního zboží a většinou pasivní platební bilanci) a těmto státům nezbylo nic jiného, než opětně zavádět devizová omezení (která se dokonce v některých případech proměnila časem v mo-

⁶⁾ Hlas banky: Mezinárodní platební styk a kurs čs. koruny mezi dvěma válkami, str. 121, ročník 1967.

ratorium veškerých platů do ciziny) s cílem, co nejsprávnější a nejvýhodnější regulace distribuce deviz.

V oblasti mezinárodního platebního styku přecházejí státy ke clearingovému zúčtování, jakožto nutnému důsledku systému devizových omezení, vzhledem k limitování vzájemné směnitelnosti měn. Devizový clearing je totiž zvláštní formou mezinárodního platebního styku, při němž dochází k centralizaci vzájemných pohledávek a závazků v zahraničních měnách na základě dvoustranných nebo mnohostranných dohod (bilaterální clearingy, multiclearingy).

Vzájemné pohledávky se při clearingu pouze zúčtovávají a efektivní valutou, resp. zlatem se vyrovnává koncem období pouze pasivum vzniklé u jednoho smluvního partnera (u multiclearingu případně i více stran).

Československo v této době na počátku krize bylo v situaci podstatně lepší než dlužnické státy. Zadluženost do ciziny byla nepatrná, státní finance byly v rovnováze a i obchodní bilance vykazovala přebytek. Nebylo u nás proto nutné zavádět vázané devizové hospodářství z výše uvedených důvodů dlužnických států. V důsledku zavedení vázaného devizového hospodářství v těchto státech byl však omezován transfer pohledávek čs. vývozců a tak zamrzly v těchto státech značné částky, kterých nemohlo být použito k další výrobě, což mělo nepříznivý vliv na zásoby deviz a zlata, neboť závazky čs. dovozců do těchto států byly placeny ve volných devizách. Tento odliv kapitálu se projevil zhoršením devizové situace. Odliv kapitálu nezastavilo ani zvýšení diskontní sazby ze 4 % na 5 % (srpen 1931) a v září dokonce na 6,6 %.

Snahy naší buržoazie o vytvoření stabilní měny na počátku hospodářské krize třicátých let vyzněly naprázdno. Nezbyvalo, než se opět vrátit k vázanému devizovému hospodářství, což se stalo 2. října 1931 vládním nařízením č. 152.

Tímto vládním nařízením byla fakticky znovuoobnovena účinnost vládního nařízení č. 46/1924 Sb. z. a n. Brzy se však ukázalo, že ochrana měny předpisy přejatými z dřívějšího období nestačí, jednak proto, že dřívější předpisy mířily hlavně proti tesauraci a proti spekulaci bank a hlavně proto, že únik kapitálu vynalézal nové cesty a možnosti, které nebylo možno postihnout předpisy, vztahujícími se na trestné činy a přestupky podle I. hlavy zákona č. 7/1924 Sb. z. a n. a na něž mimoto i sankce byly velmi nízké.

Dále bylo nutno nově upravit platební styk s některými státy (zvláště z důvodů retorsních opatření proti postupu některých cizích států). Proto byla vydána novela č. 121/1932 Sb. z. a n. s platností na období od 10. srpna 1932 do konce července 1934.

V tomto zákoně byla vládě dána možnost stanovit v taxativně vypočetných případech materiální obsah přestupků a zároveň byla stanovena nová kvalifikace přestupků, přijatá z trestního zákona důchodkového. S touto změnou kvalifikace byly změněny i trestní sankce a kromě toho byla i změněna věcná příslušnost orgánů povolaných ke stíhání a trestání těchto přestupků.

Na základě novelizovaného zákona bylo vydáno vládní nařízení čís. 55/1933 Sb. z. a n. Otázky, na které se toto vládní nařízení nevztahovalo, byly i nadále řešeny pouze vládním nařízením č. 46/1924 Sb. z. a n., které bylo § 6 vládního nařízení č. 132/1932 Sb. z. a n. zachováno v platnosti. Kromě toho byla subsidiárně stanovena platnost některých ustanovení celního zákona č. 114/1927 Sb. z. a n., zvláště pro vyhledávání některých skutkových podstat.

Zákon č. 121/1932 měl platit pouze do konce července 1934. Hospodářské poměry, vedoucí k zavedení této novely, se však nezlepšily. ČSR sice přistoupila do tzv. zlatého bloku, založeného londýnskou hospodářskou konferencí v červenci 1933, ale to nemělo vliv na zlepšení měnové situace. Postupně stále více se ukazovaly negativní důsledky tzv. „konečné úpravy“ čs. měny, provedené na prahu krize. Sítilo přesvědčení, že je nutná devalvace měny, aby bylo možno odstranit disparitu mezi zahraniční a vnitřní hodnotou koruny, a tím i podpořit vývoz průmyslu, který se nemohl do té doby prosadit. Původně bylo zamýšleno zavést měnové příplatky. Spojením zájmů vývozní skupiny kolem Anglo-Pragobanky a agrárního kapitálu (přes odpor Živnostenské banky) se podařilo 17. 2. 1934 devalvovat naši korunu. Provedením devalvace odpadla ČSR od zlatého bloku. Parita Kč byla snížena o $\frac{1}{6}$ na 37,15 mg ryzího zlata a bylo stanoveno, že krytí měny by mělo v budoucnosti tvořit jen zlato a zlaté mince.

I když tato devalvace měla za následek vzrůst vývozu, přesto platební bilance zůstávala pasivní (i přes zlepšení bilance obchodní) vzhledem k nelikvidnosti většiny zahraničních pohledávek v zemích s volnou valutou. Předpokládaná konjunktura se nedostavila. Proto byl 19. června 1934 vyhlášen zákon č. 113/1934 Sb. z. a n., který prodlužoval účinnost zákona č. 121/1932 Sb. z. a n. až do konce července 1936 s některými menšími změnami (v červenci 1936 byla pak jeho platnost prodloužena dále).

Pokud bychom charakterizovali devizové zákonodárství tohoto období, tj. období mezi hospodářskou krizí třicátých let a druhou světovou válkou, a to nejen z hlediska československého, ale z hlediska obecného, vidíme, že devizové soustavy všech zemí vycházejí z jednoho základního požadavku — požadavku rovnováhy nebo aktivity platební bilance. Za tím účelem všechny státy omezují transakce přispívající k pasivitě platební bilance a naopak podporují transakce, které znamenají zlepšení platební bilance.

K položkám, které přispívaly v této době k aktivitě platební bilance, patřily hlavně:

- a) přebytek obchodní bilance (který závisí na mnoha faktorech, jako např. kupní síla ciziny, schopnost konkurence a celní a obchodně politická opatření států, kam vyvážíme nebo kam bychom mohli vyvážet),
- b) příjmy za služby,
- c) odměny za zprostředkování,

d) úroky a dividendy z kapitálu investovaného v cizině,

e) příjmy od cizinců v rámci turistického ruchu.⁷⁾

Zlepšení těchto hlavních položek se však prakticky vymyká zákonodárné úpravě. Je možno pouze např. kontrolovat, aby příjmy za export přicházely skutečně do tuzemska a nebyly používány k tesauraci apod.

Jiná je situace u položek, které naopak přispívají k pasivitě platební bilance, protože mají svůj původ většinou v jednání devizových tuzemců, a tato je možno regulovat normami devizového práva. Proto devizové předpisy regulují import zboží (např. vyžadují dovozní povolení), poskytování úvěru do ciziny za účelem investic, regulují splácení cizích kapitálů investovaných v tuzemsku a jejich poukazování do ciziny a v neposlední řadě regulují vývoz peněžních částek v cestovním styku určením maximálních částek vývozu platidel.

Dalším charakteristickým rysem devizového zákonodárství tohoto období je snaha o získání co největšího množství devizových hodnot k posílení rezervních fondů cedulových bank (v ČSR např. soupis pohledávek a jiných devizových hodnot a jejich nucený prodej cedulové bance — např. k 31. 10. 1931, k 15. září 1932 apod.). Potřeba deviz v některých státech je tak velká, že na nesplnění odvodu jsou stanoveny velmi přísné tresty — např. v Maďarsku, kde nesplnění 15denní lhůty k provedení nabídkové povinnosti nebo vědomé oznámení nesprávných dat je trestné vězením až do 5 let!⁸⁾

Ochrana měny v jednotlivých státech se liší jen v podrobnostech, které se týkají jednak různosti subjektů, jimž je svěřeno povolování v devizových věcech (většinou je svěřeno cedulovým bankám jednotlivých států, v Lotyšsku však např. komisi ministerstva financí), dále v podrobném nebo méně podrobném znění devizových předpisů a v různosti trestních sankcí, stanovených na porušení těchto předpisů (nejpřísnější je zřejmě devizové zákonodárství Německa, které trestá úmyslné trestné činy až desetiletým vězením).

Podíváme-li se poněkud podrobněji na čs. devizové předpisy tohoto období, vidíme, že i ony jsou poplatné předcházející obecné charakteristice. Cestující mohou bez zvláštního povolení Národní banky československé vyvézt 1000 Kč měsíčně (v bankovkách, drobných, cizích platidlech, šecích, akreditivech), event. jejich protihodnotu v cizích měnách. Slovem „měsíčně“ však není myšlen měsíc kalendářní, ale je nutno, aby od poslední cesty do zahraničí, při níž byly vyvezeny peníze, uplynul alespoň jeden měsíc.

Vývoz částek přesahující 1000 Kč je možný pouze s povolením Národní banky, a to pouze v případech, kdy se jedná o úřední osobu nebo z důvodů věcných, o obchodní cestu nebo cestu z důvodů zdravotních.

Každý cestující je povinen si opatřit u některé banky formulář „Záznam o přidělu valut“, který je vlepen bankou do pasu cestujícího a stává se

⁷⁾ Viz Fried, Freud, Devizové právo čs., Praha 1934, str. 9.

⁸⁾ Viz Fried, Freud, Devizové právo čs., Praha 1934, str. 10.

tak jeho součástí. Valutový záznam je povinen si opatřit i ten cestující, který chce vyvážet platidla, jež mu nebyla přímo bankou přidělena. Vydání záznamu potvrdí banka cestujícímu opět přímo v cestovním pasu.

Pokud si cestující tento valutový záznam neopatří u banky, může o jeho vydání požádat pasovou kontrolu na hraničním přechodu. Do vydaného záznamu s potvrzením si pak sám zapíše vyváženou částku, která je po pasové kontrole potvrzena razítkem. Za správnou aplikaci devizových předpisů, hlavně pak za skutečnost, že cestující nevyváží částky vyšší, než stanoví devizové předpisy, odpovídají celní orgány.

Pokud jde o cizince, smějí tito při odjezdu z Československa volně vyvážet pouze částky, které dovezli a jejichž dovoz mají potvrzen čs. pasovou kontrolou, resp. 1000 Kč nebo jejich protihodnotu v cizí měně. Těmto cizincům není vydáván Záznam o přidělu valut. Záznam není zapotřebí také tehdy, když cizinec sice vyváží částky převyšující 1000 Kč, ale má na tuto nadlimitní částku povolení Národní banky.

Peněžní částky, které cestující vyváží buď v rámci volného vývozu, resp. na povolení Národní banky, musí pokrývat všechny výdaje vzniklé s jeho ubytováním, stravováním apod. Jestliže si tedy cestující chce zakoupit voucher u Čs. cestovní kanceláře na některé služby, které bude čerpat v zahraničí, může mu Čs. cestovní kancelář prodat tyto služby (např. ubytování, stravování v cizině, lodní lístky apod.) pouze do částky 1000 Kč, a to ještě po odečtení těch případných částek, které v průběhu posledních 30 dní vyvezl do ciziny. Pokud žádá cestující služby ve vyšší přesahující tento limit 1000 Kč, musí žádat o povolení Národní banky.

Jestliže cestujícímu při návratu do ČSR zbudou nějaké prostředky, má tento právo si je zapsat do svého valutového záznamu a při příští cestě je volně vyvézt.

Je nutno dodat, že vedle těchto obecných norem devizového práva existovaly ještě zvláštní předpisy o cestování do některých států. Zvláštní předpisy upravovaly z devizového hlediska cestovní styk s Rakouskem, Německem a Jugoslávií. Tyto specifické předpisy byly většinou poněkud liberálnější, neboť povolovaly vývoz částek přesahující 1000 Kč (zvláště do Rakouska a Jugoslávie) bez velkých formalit a dále stanovily formy, v nichž může k vývozům těchto zvýšených částek docházet. (Např. do Rakouska bylo možno kromě povolených 1000 Kč vyvézt ještě ve formě nákupů cestovních šeků rakouské cestovní kanceláře nebo platem u poštovní spořitelny dalších 4000 Kč.)

V roce 1936 postihuje svět další devalvační vlna. Dochází k definitivnímu rozpadu zlatého bloku, k postupné devalvaci francouzského franku a měn ostatních členů zlatého bloku — Švýcarska, Holandska a Itálie.

Hospodářská situace ČSR byla úzce spojena s výsledky politických voleb v r. 1935. Tyto volby vyhrála agrární strana. A byla to právě ta strana, již první devalvace přinesla velké zisky. Proto dochází 9. října 1936 také v ČSR k další devalvaci. Parita koruny byla stanovena podle francouzského vzoru pouze mezními body. U koruny se zlatý obsah pohyboval mezi 30,21–32,21 mg ryzího zlata. Právně byla parita zakotvena

zákonem č. 262/1936 Sb. z. a n., a to průměrem mezi výše uvedenými mezními body. Zlatý obsah koruny činil tedy 31,21 mg ryziho zlata.⁹⁾

Tato druhá devalvace posílila konkurenční schopnost čs. zboží na světových trzích. Obchodní bilance r. 1936 skončila opět aktivem, ovšem hlavně s clearingovými zeměmi, se zeměmi s volnou valutou byla i nadále pasivní. V dalších letech 1937–1938, kdy vzrůstá únik kapitálu do ciziny, devizová kontrola dále zesiluje. Protože vzhledem k úniku kapitálu do zemí s konvertibilní měnou (hlavně zisky z vývozu) se zhoršuje hospodářská situace, je Národní banka nucena použít mimořádných prostředků. Používá 50 mil. zápůjčku ve švýcarských francích a důsledně trvá na plnění odvodní povinnosti valut a deviz.

Období 1936–1938 je obdobím dalšího znehodnocování měn. Devalvace nepřinesla očekávanou stabilizaci měny, ale byla spíše výrazem jejího pokračujícího rozvratu. I v oblasti cestovního ruchu dochází k dalšímu utužení devizového režimu. V roce 1934–1935 docházelo totiž k velkému vývozu bankovek, což bylo příčinou zvýšení disažie na naše bankovky. Národní banka udržovala sice kurs deviz na zákonem stanovené úrovni, ale ne již kurs bankovek. Protože devizové příjmy byly částečně zredukovány dovozem dříve vyvezených bankovek, rozhodla se Národní banka zakázat vyvázet čs. bankovky, drobné papírové peníze a mince.¹⁰⁾ Výjimka byla učiněna pouze pro cestující, kteří s sebou mohli vzít 300 Kč v drobných papírových penězích. Tímto opatřením bylo také stanoveno, že čs. platidla došlá v hotovosti musí být složena na „vázaný účet čs. platidel došlých z ciziny“ a tato platidla byla uvolňována pouze k osobnímu použití cizozemců v cestovním ruchu. Zákaz vývozu bankovek a omezená možnost jejich použití při návratu do ČSR dostatečně omezily vývoz bank. Ke zvýšenému podloudnému vývozu došlo znovu v r. 1938 pod vlivem hospodářské nedůvěry. Vyhláškou ministerstva financí z května 1938 byl dovoz čs. platidel zakázán.

V.

Příchodem nacistů v říjnu 1938 a pak po okupaci celého území v březnu 1939 začíná systematický rozvrat čs. měny. V protektorátu je zaveden nucený kurs koruny vůči marce. Za německou marku bylo nutno platit 10 korun (Kč se pak nazývala „protektorátní koruna“), ačkoli její reálný poměr byl 6–7 Kč za jednu marku. To mělo za následek, že okupanti u nás vykupovali zboží o třetinu levněji, než byla jeho skutečná hodnota.

Vydíráním našeho hospodářství pokračovalo nuceným odvodem tzv. imatrikulárního příspěvku, který dosáhl výše až 53 miliard. Za vyvezené zboží Němci neplatili a protihodnotu odebraného zboží připisovali Národní

⁹⁾ Hlas banky: Mezinárodní platební styk a kurs čs. koruny mezi dvěma válkami, str. 137, ročník 1967.

¹⁰⁾ Viz Hlas banky: Mezinárodní platební styk a kurs čs. koruny mezi dvěma válkami, str. 137, ročník 1967.

bance (za okupace místo názvu Národní banka čs. pouze Národní banka) u Říšské banky v Berlíně. Naše pohledávka u Říšské banky, která nám nikdy nebyla zaplacená, dosáhla výše 135 miliard Kč.

Několik dní po okupaci našich zemí, tj. 24. 3. 1939, predisponovali Němci z našeho depozita u Bank of England 23 087 kg zlata ve svůj prospěch. Kromě zlata u Bank of England oddisponovali z Národní banky v Praze v r. 1940 6036 kg zlata a při dalším nařízeném odvodu zlata dalších 12 768 kg.¹¹⁾

Ještě důslednější rozvracení měny se provádělo stálým rozmnožováním oběživa. Je zajímavé, jak rychle se inflační oběživo rozšiřovalo. K 31. 12. 1937 činilo 6902 miliónů čs. korun, v roce 1938 14 000 miliónů Kč, ale k 30. dubnu 1945 v českých zemích již 95 944 miliónů protektorátních korun a na Slovensku k 30. červnu 1945 12 077 miliónů slovenských korun.

Pokud jde o právní úpravu devizového hospodářství ve válečném období, platil na území tzv. Protektorátu devizový řád, publikovaný pod číslem 155/39 Sb. z. a n. Devizový řád byl připraven k vydání již počátkem roku 1938 a měl nahradit již nevyhovující zákon č. 7/24 Sb. z. a n. a vládní nařízení č. 46/24 Sb. z. a n. Vývojem událostí však byla kodifikace odsunuta, ale díky tomu se podařilo vydat devizový řád, jež mohl sloužit jako podklad pro vypracování nového devizového práva a mohl zůstat v platnosti i po osvobození až do vypracování nového devizového zákona.

V průběhu okupace bylo však nutné k této vcelku na svou dobu pokrokové normě (dovolává se dokonce ústavního zákona č. 293/1920 Sb. z. a n. o ochraně osobní a domovní svobody a listovního tajemství) na nátlak okupantů provést některé změny (např. prohlášení Německa za devizové tuzemsko atd.). Většina těchto změn však pozbyla po osvobození platnosti, takže devizový řád mohl být použit alespoň na přechodnou dobu do vypracování nového devizového práva.

Rozdílná byla ovšem situace v pohraničí, kde platil až do revoluce devizový zákon německý a také na Slovensku, kde zůstaly stále v platnosti nepřehledné předpisy z první republiky. V roce 1945 byly tedy u nás tři oblasti s různým devizovým zákonodárstvím. Celkově platilo 37 různých vládních nařízení, která se navzájem prolínala (pokud nebereme v úvahu devizové předpisy německé, které osvobozením ČSR ztratily ihned platnost) a celá řada nařízení Národní banky.¹²⁾

Náprava v tomto směru nastává až téměř rok po osvobození Československa vydáním zákona č. 92 Sb. ze dne 11. dubna 1946 o vázaném devizovém hospodářství.¹³⁾

Podkladem pro vypracování této normy byl již výše zmíněný zákon

¹¹⁾ Kromě toho bylo odvezeno z depozit Leninových závodů Plzeň a Gottwaldových závodů Brno 1008 kg zlata. — Viz Spáčil, Politická ekonomie, Sborník filosofické fakulty University Komenského, Slovenské pedagogické nakladatelství, Bratislava 1963, str. 169 a násl.

¹²⁾ Viz Kozák-Heinz, Devizový zákon, Praha 1946, str. 10.

155/1939 Sb. z. a n. Ve srovnání s tímto i jinými předcházejícími předpisy nastalo nejvíce změn po stránce formální. Byla zrušena početná vládní nařízení a opatření Národní banky a nahrazena jediným devizovým zákonem a několika opatřeními Národní banky čs. Po stránce hmotně právní nepřinesl však nový devizový zákon takřka nic nového. Byl opět více méně rámcovou normou, která ukládá devizovým tuzemcům k zajištění platebního styku s cizinou a ochrany měny řadu povinností, přičemž pověřuje Národní banku československou udělováním povolení v jednotlivých případech a přenechává jí podrobnější úpravu. Tato opatření Národní banky čs. vyhláší jako dříve ministerstvo financí, resp. jsou uveřejňována, pokud jde o úpravu obecnou, ve Sbírce zákonů. Platební styk s jednotlivými státy je upravován na základě devizového zákona dohodami, vyhlášovány v Úředním listě. Ministerstvu financí zůstává i nadále agenda povolovací ve věci vývozu darů, stěhovaných svršků a cenných předmětů.

Protože ČSR se připojila k bretten-woodským institucím (dohoda uveřejněna ve Sbírce zákonů pod č. 68/1946), upravoval devizový zákon v § 28 poměr k dohodě o Mezinárodním měnovém fondu. Ministerstvo financí a Národní banka čs. měly při provádění devizového zákona dbát závazků, vyplývajících pro nás z členství v Mezinárodním měnovém fondu. Tím se řešila otázka možné kolize našich norem s převzatými povinnostmi. Vzhledem k členství v Mezinárodním měnovém fondu byla nově stanovena relace československé koruny vůči cizině. Jeden US\$ představoval protihodnotu 50 Kčs. Tento kurs byl ohlášen Mezinárodnímu měnovému fondu.¹⁴⁾

I když bylo konstatováno, že z hlediska hmotně právního nepřinesl devizový zákon č. 92/1946 Sb. o vázaném devizovém hospodářství v podstatě nic nového, je přesto nutno se zmínit o některých nových aspektech teoretickoprávních i pozitivně právních, z nichž mnohé se staly základem pro vypracování našeho stávajícího devizového zákona.

V otázce právní subjektivity byl upřesněn devizový statut osob tím, že pro uznání fyzické osoby za devizového tuzemce je nutno splnit podmínku alespoň jednorozhodného pobytu (zákon č. 155/39 Sb. z. a n. pobyt v tuzemsku nespecifikuje, i nadále je však otázka devizové příslušnosti řešena bez ohledu na státní příslušnost osob).

Devizový zákon č. 92/1946 Sb. podává v § 3 definici platidel, a to jak

¹⁴⁾ Úkolem Mezinárodního měnového fondu bylo „podporovat mezinárodní měnovou součinnost, usnadňovat rozmach a vyrovnaný vzrůst mezinárodního obchodu, podporovat korunovou stabilitu měny, napomáhat při zřizování multilaterálního systému plateb pro běžné transakce pro členy Fondu, dodávat členům fondu důvěru tím, že prostředky Fondu budou členům přístupny a snižovat nerovnováhu v mezinárodních platebních bilancích členů (článek I. Dohody o Mezinárodním měnovém fondu). — Kromě členství v Mezinárodním měnovém fondu jsme se stali i členy Mezinárodní banky pro obnovu a rozvoj, která měla napomáhat poválečné obnově hospodářství členských států banky. Jak Mezinárodní měnový fond, tak i Mezinárodní banka pro obnovu a rozvoj byly však pro stabilitu měny takřka bezvýznamné. V r. 1953, kdy byla naše měna upravena bez součinnosti těchto institucí, jsme přestali být jejich členy.

tuzemských, tak i cizozemských. Definice je však demonstrativního charakteru, protože neurčuje taxativně, co se rozumí pod pojmem „ostatní platební prostředky“. Naopak však v § 4, odst. 1, taxativně vypočítává kategorii drahých kovů a pojímá ji širěji, než je pojímána dnes. Kromě platidel a drahých kovů považuje devizový zákon č. 92/1946 Sb. za předmět devizové právních vztahů též cenné papíry (§ 5), které se v podstatě shodují s nynější kategorií fondovních hodnot.

V II. oddíle nazvaném Devizové povinnosti a devizová omezení jsou upravovány úhrady z ciziny do tuzemska a naopak placení do zahraničí. Je zde jako jedna z nejdůležitějších povinností upravena odvodová povinnost devizových tuzemců (zhruba se shoduje s dnešní povinností nabídkovou) a dále povinnost ohlašovací a tzv. podmíněná odvodová povinnost (místo ohlášení pohledávky bylo možno částku získanou vybráním pohledávky odvést Národní bance). § 12 zákona 92/1946 Sb. upravuje vývoz, dovoz a průvoz platidel, cenných papírů a drahých kovů. Tato úprava je však pouze rámcová, neboť jakýkoli vývoz a dovoz výše uvedených hodnot je většinou vázán na povolení Národní banky. Podrobnější úprava je pak obsažena v opatřeních Národní banky č. 93 a 94/1946 Sb. Podle nich může devizový tuzemec vyvézt v cestovním styku bez povolení Národní banky na cestovní pas měsíčně nejvýše 500 Kčs v tuzemských nebo cizozemských platidlech v mincích nebo bankovkách nejvýše padesátikorunových. Ani v rámci této volné hranice není však možné vyvážet bez povolení Národní banky měnu cizí země do států, s nimiž existuje zvláštní platební dohoda (např. není možno vyvézt do Francie US\$). Vývoz platidel se zaznamenává do Záznamu o přidělu valut.

V pohraničním styku je možno vyvézt na osobu a den 50 Kčs v tuzemských platidlech. Dále je v citovaných nařízeních upraven vývoz a dovoz šeků a akreditivů a stanoveny některé výjimky.

Devizový zákon č. 92/1946 Sb. zakazuje nabývat devizovým tuzemcům cizozemská platidla a drahé kovy od devizových cizozemců a převádět tuzemské a cizozemské cenné papíry na devizové cizozemce. Dále upravuje nakládání s pohledávkami a vedení cizozemských účtů.

Oddíl III. je nazván Dohled, donucovací a zajišťovací opatření a mimo trestních hmotně právních ustanovení obsahuje i ustanovení, týkající se trestního řízení v devizových věcech.

VI.

Devizový zákon č. 92/1946 Sb. platil až do r. 1953 s menšími změnami a doplňky z roku 1948 (zákon č. 184/1948 Sb.). Rok 1953 je možno považovat za rok, kdy dochází k novelizaci devizového zákona, který se kvalitativně odlišuje od předchozích norem. Při konstrukci nového devizového zákona bylo využito zkušeností Sovětského svazu z oblasti mezinárodních platebních vztahů.

Významnou úlohu v budování zahraničně platebních vztahů Sovětského svazu hrál monopol zahraničního obchodu, který se stal po r. 1948 zá-

kladem pro devizové zákonodárství nejen ČSR, ale i ostatních socialistických států. Monopol zahraničního obchodu v této době měl za úkol chránit socialistický trh od pronikání zahraničního kapitálu a umožňovat mu dovážet a vyvážet zboží efektivní z hlediska národního hospodářství.

S monopolem zahraničního obchodu byl a je úzce spojen i státní devizový monopol, který je výlučným právem socialistického státu na provádění platebních a úvěrových operací se zahraničím a manipulaci s devizovými hodnotami v tuzemsku. Předmětem státního devizového monopolu jsou valuty, devizy, drahé kovy, fondovní hodnoty a operace se zahraničními nemovitostmi. Nejdůležitějšími funkcemi státního devizového monopolu jsou funkce ochrany socialistického hospodářství před konjunkturními výkyvy na kapitalistických trzích (tato funkce v padesátých letech převažuje), dále funkce plánovitého soustředění všech mezinárodních plateb prostřednictvím státem určených bank a zajištění nejefektivnějšího využívání devizových prostředků.

Státní devizový monopol začal být v Československu budován po r. 1948. Do roku 1948 byl sice prováděn devizový dohled a přidělování devizových prostředků pro mezinárodní platební styk, ale účast soukromého sektoru přesto měla za následek značné devizové ztráty (např. prováděním nelegálních operací apod.).

Proces budování státního devizového monopolu byl dokončen vydáním devizového zákona č. 107/1953 Sb. a prováděcí vyhláškou č. 11/1954 Ú. 1. Vydání devizového zákona však předcházela peněžní reforma v r. 1953, která v podstatě vyřešila náš měnový poválečný problém. Peněžní reforma zakotvila čs. korunu jako měnu podloženou zlatem. Kromě toho byla provedena výměna platidel z r. 1945 a dalších let v poměru kupní síly k fondům zboží, bylo odstraněno přidělové hospodářství, anulovány státní dluhopisy vydané i po r. 1945 apod.

Základní norma, kterou se všechny tyto zásady uskutečňovaly, byl zákon č. 41/1953 Sb. o peněžní reformě.

Tento zákon určoval, že peněžní jednotka na území ČSR se od 1. června 1953 rovná 0,123426 gr ryzího zlata. Byl stanoven kurs koruny k sovětskému rublu na Kčs 1,80 za 1 Rb.¹⁵⁾ Na podkladě takto určené parity byla zmocněna Státní banka čs. určovat poměry čs. koruny k cizím měnám, které jsou stanoveny v každoměsíčně vydávaném kursovním lístku.

Nový devizový zákon č. 107/1953 Sb. vycházel proti zákonu č. 92/1946 Sb. již z existence celospolečenského vlastnictví a abstrahoval od zaničujícího soukromého sektoru. Byl prvním devizovým zákonem státu budujícího socialismus a měl podstatně jiné úkoly než devizové normy předcházející. Stal se důležitým pomocníkem plánovaného hospodářství na poli platebních styků a majetkových vztahů se zahraničím. Zatímco v kapitalistických státech vedou devizová omezení k zamrznutí zahraničních

¹⁵⁾ Po zvýšení zlata v rublu byl od 1. 1. 1961 kurs zákonným opatřením předsednictva Národního shromáždění ze dne 10. 3. 1961 č. 25 stanoven 8 Kčs za 1 Rb.

pohledávek, zajistil náš devizový zákon řádnou funkci platebního styku a peněžních závazků vyplývajících z devizového plánu.

Devizový zákon č. 107/1953 Sb. svěřoval nové funkce orgánům státního devizového monopolu. Většina devizové agendy přešla ze Státní banky čs. na ministerstvo financí.

Jak již bylo řečeno, hlavním úkolem zákona bylo zajištění správné funkce devizového plánu. I nadále jeho ustanovení zakazují nežádoucí vývoz našich platidel (až na výjimky v cestovním styku).

Ve srovnání se zákonem č. 92/1946 Sb. neupravuje již nový devizový zákon vývoz darů, stěhovaných svršků a cenných předmětů, protože úprava vývozu těchto předmětů přechází do působnosti ministerstva zahraničního obchodu (dnes upraveno celním zákonem). Do kompetence ministerstva zahraničního obchodu náleží také napříště rozhodování o platech v případech týkajících se patentů, licencí, ochranných známek a vzorů i tehdy, nejde-li o závazky podniků zahraničního obchodu.

Vzhledem k zákonu č. 92/1946 Sb. je nově upraven pojem devizových tuzemců, který se rozšiřuje i na československé příslušníky, kteří jsou v cizině za úředním nebo jiným posláním, bez ohledu na délku jejich pobytu. Naopak ministr financí je zmocněn vyjmout z kategorie devizových tuzemců některé osoby (např. zahraniční studenty, montéry, členy cizích diplomatických misí atd.), kteří jsou u nás déle než jeden rok, ale přesto jen dočasně za účelem plnění určitých prací.

Z teoretického hlediska dále nový devizový zákon nově definuje nebo zpřesňuje některé pojmy. Tak např. šeky, osobní akreditivy apod. nazývá „platebními dokumenty“. Cenné papíry nazývá „fondovními hodnotami“, zužuje pojem drahých kovů apod. Naproti tomu rozšiřuje pojem ohlašovací povinnosti, z jejíhož neplnění vyplývají pro devizové tuzemce konkrétní důsledky a stírá tak její do té doby výlučně evidenční charakter. Místo výrazu „odvésti“ užívá zákon výrazu „nabídnout ke koupi“ (např. valuty, drahé kovy). Tím je lépe vyjádřeno, že Státní banka čs. převzaté hodnoty jejich vlastníkům zaplatí a že tedy nejde o akt konfiskační povahy.¹⁶⁾

Zákon č. 107/1953 Sb. o devizovém hospodářství a jeho prováděcí vyhláška č. 11/1954 Ú. l. se staly základem našeho socialistického devizového práva. Z nich vycházely všechny další prameny devizového práva, jako např. mezistátní platební dohody, mezibankovní a konsulární dohody, předpisy upravující podmínky, změny a proplácení cizozemských platidel apod. Všechny tyto a další normy byly založeny na vedoucí zásadě našeho devizového práva — zásadě státního devizového monopolu.

V r. 1958 byl devizový zákon novelizován zákonem č. 64/1958 Sb. a jeho úplné znění bylo vyhlášeno vyhláškou č. 80/1958 Sb. Spolu s ním byla novelizována i prováděcí vyhláška, která vyšla jako vyhláška ministerstva financí a ministerstva zahraničního obchodu č. 6/1963 Sb. Šlo většinou pouze o menší doplňky a obsahové upřesnění a rozšíření povolovací agendy ministerstva financí.

¹⁶⁾ Viz Důvodová zpráva k vládnímu návrhu zákona o devizovém hospodářství.

Za deset let, které uplynuly od vydání devizového zákona č. 107/1953 Sb. a novely č. 64/1958 Sb., se naše hospodářská situace změnila. Naše ekonomika postupně přechází na novou soustavu řízení národního hospodářství. Administrativní formy řízení jsou stále více nahrazovány důsledným využíváním zbožně peněžních vztahů.

Dosavadní právní úprava je však jako celek poplatná době svého vzniku a neodráží nové tendence našeho současného vývoje. Je poplatná metodě administrativního řízení našeho hospodářství hlavně tím, že jako základ řízení devizové politiky zakotvuje určitou automatiku v devizových vztazích a nemá prakticky místo pro uplatnění devizově ekonomických nástrojů. A právní regulace devizových vztahů, které jsou vztahy společenskými, může být účinná pouze tehdy, pokud budou tyto vztahy odpovídat stávající ekonomické základně. Proto se nová soustava řízení musí projevit i v oblasti pokrokovější právní úpravy devizových vztahů, a to jak ve sféře provádění obchodních platů, tak i ve sféře platů neobchodní povahy.¹⁷⁾

Platná právní úprava nebere zřetel na nové pojetí funkcí monopolu zahraničního obchodu a státního devizového monopolu v nové soustavě plánovitého řízení národního hospodářství. Od roku 1948, kdy monopol zahraničního obchodu a státní devizový monopol se začínal plně uplatňovat, v našem hospodářství se podstatně změnila politické a ekonomické poměry. Z počátku bylo nutné na prvním místě zdůrazňovat ochrannou funkci monopolu zahraničního obchodu, abychom mohli čelit různým možným formám diskriminace ze strany kapitalistických států. Na úkor preference ochranné funkce monopolu zahraničního obchodu byla však opomíjena hlavní jeho funkce, tj. funkce aktivní podpory rozvoje naší ekonomiky. Vytvořením monopolních výrobních společností pro vývoz a dovoz zboží vlastně došlo k izolaci naší výroby od světového trhu, od světových cen. Výrobní organizace byly chráněny tedy nejen před negativními vlivy výkyvů na kapitalistických trzích, ale byly také „chráněny“ před cenovými změnami, ke kterým na světových trzích docházelo v důsledku růstu produktivity práce a technického pokroku. Výrobní organizace nebyly žádným způsobem zainteresovány na snižování cen svých výrobků, které šly na export, protože eventuální rozdíl mezi světovou a naší cenou byl hrazen ze státního rozpočtu.

Takto chápáné pojetí monopolu zahraničního obchodu se muselo negativně projevit i na státním devizovém monopolu, který byl potom pojímán jako doplněk vyplývající z monopolu zahraničního obchodu. I zde v tomto pojetí státního devizového monopolu byl kladen hlavní důraz na jeho funkci ochrany naší ekonomiky před možnými spekuláčními tendencemi ze strany kapitalistických států, které by mohly narušit naši devizovou

¹⁷⁾ Srov. Svoboda, K problematice devizového monopolu v ČSSR, Zahraniční obchod č. 9, r. 1966, str. 32.

a měnovou politiku. Aktivní funkce státního devizového monopolu jako nástroje umožňujícího co nejefektivnější provádění zahraničního obchodu a výměnu služeb byla opomíjena.

A právě uplatňování této funkce státního devizového monopolu by mělo být v dnešní době jeho nejdůležitější náplní. Hlavní důraz by měl být kladen na uplatňování devizové ekonomických nástrojů (např. devizové příplatky, devizové úvěry apod.), hlavním úkolem by pak měla být podpora aktivní podnikatelsko-finanční činnosti organizací, přičemž nejdůležitějším kritériem by byla rentabilita a efektivnost vložených prostředků.¹⁸⁾

V této souvislosti bude nutno zabývat se i otázkou kompetence orgánů provádějících státní devizový monopol. Platná právní úprava není totiž adekvátní se zákonem č. 117/1965 Sb. o Státní bance československé, který byl vydán již na prahu nové soustavy řízení národního hospodářství a který svěřuje Státní bance československé i nové funkce v oblasti devizového hospodářství a mezinárodního platebního styku.

Z oblasti platů neobchodních se pozornost soustřeďuje s postupnou liberalizací zahraniční turistiky hlavně na platby z titulu zahraničního cestovního ruchu. Jde zejména o otázky nereálného kursu čs. koruny, minimální směny devizových cizozemců, vývozu a dovozu valut a deviz apod.¹⁹⁾

V dosavadním vývoji sehrálo naše devizové zákonodárství významnou úlohu při provádění devizových transakcí a uskutečňování mezinárodního platebního styku.

Právní předpisy, jak bylo již řečeno, mají však zobrazovat současné ekonomické podmínky, mají být jejich odrazem. Jestliže praxe prověřila zastaralost a neudržitelnost některých právních norem, jestliže dále jak v praxi, tak v právním vědomí většiny společnosti se vytvořila určitá idea nové úpravy, pak se jeví nezbytnými nejen vydání nových právních norem, ale zejména to, aby tyto normy odpovídaly objektivní realitě.

Bude proto nutné uvést v soulad s naší novou ekonomickou skutečností (nová soustava plánovitého řízení národního hospodářství, liberalizace cestovního ruchu) i tu část právní nadstavby, která se týká devizového hospodářství.

¹⁸⁾ Srov. Podlaha, Zahraniční hospodářské vztahy a nová soustava řízení, Plánované hospodářství č. 11, r. 1965.

¹⁹⁾ Blíže viz článek autora: Několik poznámek k současné právní úpravě devizových vztahů, Finance a úvěr, č. 9/1967.

Zur Entwicklung des tschechoslowakischen Devisenrechts

ZUSAMMENFASSUNG

Bis zum Beginn des 1. Weltkrieges waren die internationalen Zahlungsbeziehungen eng mit dem inneren Geldumlauf verbunden, in welchem Gold (manchmal auch Silber) in der Rolle eines allgemeinen Äquivalentes auftraten. Dieses System des Standartes der Goldmünze war durch den freien Wechsel der Zahlungsmittel für Gold und die freie internationale Bewegung des Goldes charakterisiert, die nicht vom Staate reguliert wurde.

Zur Likvidation des goldenen Münzstandartes und zu den ersten staatlichen Interventionen auf dem Gebiet der Devisenwirtschaft kam es im Verlauf des 1. Weltkrieges im Zusammenhang mit den Inflationerscheinungen und der Währungsentwertung, als Folge der ansteigenden Kriegsausgaben, die durch Emissionen nicht gedeckter Papiergelder finanziert wurden.

In der Nachkriegszeit gelang es zwar einigen Ländern (unter ihnen auch der Tschechoslowakei) den goldenen Monometallismus wieder einzuführen, aber nur in der beschränkten Form des Standartes des Goldbarrens oder Standartes der Golddevisen. Ein definitives Ende der Bemühungen um eine Erneuerung des Goldstandartes bedeutete die Weltwirtschaftskrise der Jahre 1929–1933. Die Finanzkrise, die eine Folge dieser Wirtschaftskrise darstellte, rief den entgültigen Zerfall der auf dem Goldstandard begründeten internationalen Währungs- und Zahlungsbeziehungen hervor und im Zusammenhang damit selbstverständlich auch weitere staatliche Eingriffe in das Gebiet der internationalen Währungs- und Zahlungsbeziehungen in der Form von Devisenbeschränkungen. Diese Beschränkungen bedeuteten einen definitiven Übergang von der automatischen Regulierung internationaler Zahlungs- und Währungsbeziehungen zu ihrer staatlichen Leitung, in der Form von Rechtsvorschriften, deren Grundlage die staatliche Regulation der Zahlungen nach dem Ausland das Verbot des freien Ein- und Verkaufes von Valuten, Devisen und teuren Metallen ist.

Diese allgemeinen Grundsätze der devisenrechtlichen Bestimmungen fanden in der Tschechoslowakei im Gesetz über den Schutz der Währung und den Umlauf gesetzmässiger Zahlungsmittel (No. 7/1924 der Gesetzsammlung), welches zur ersten tschechoslowakischen Devisennorm wurde und in der Durchführungsverordnung (No. 46/1924 der Gesetzsammlung) ihren konkreten Ausdruck.

In der kurzen Zeit der Wirtschaftskonjunktur wurde bei uns das Devisenregime (1928) likvidiert, aber die Folgen der Krise erzwangen im Jahre 1931 die Erneuerung der Devisenbeschränkungen. Nach diesem Zeitpunkt wurde eine ganze Reihe weiterer Normen erlassen, die an das Gesetz No. 7/1924 Gs. und die Durchführungsverordnung No. 46/1924 Gs. anknüpften und auf die damalige Wirtschaftssituation reagierten.

Im Jahre 1939 wurden 27 bis dahin erlassene und rechtskräftige Normen aus dem Gebiet des Devisenrechtes in eine einzige Kodifikation und zwar in der als Regierungsverordnung (No. 155/1939 Gs.) publizierten Devisenordnung vereinigt, welche aber in materieller Hinsicht nichts neues brachte. Diese Devisenordnung blieb auch nach 1945 bis zur Publikation des Gesetzes No. 92/1946 über die gebundene Devisenwirtschaft in Gültigkeit. Aber auch dieses neue Gesetz brachte nichts neues und unterschied sich weder der Form noch dem Inhalt nach von den vorhergehenden Devisenbestimmungen.

Qualitative Veränderungen auf dem Gebiet der Devisengesetzgebung stellte erst das Gesetz No. 107/1953 Gs. über die Devisenwirtschaft dar, welches auf der Grundlage des staatlichen Devisenmonopols konstruiert wurde, d. h. auf dem ausschliesslichen Recht des Staates Zahlungs- und Kreditoperationen mit dem Ausland durchzuführen.

Das Gesetz über die Devisenwirtschaft (No. 107/1953 Gs.) und seine Durchführungsverordnung No. 11/1954 des Amtsblattes wurden zur Grundlage des sozialistischen Devisenrechtes der Tschechoslowakei. Alle weiteren Quellen des Devisenrechtes, wie z. B. internationale Zahlungsabkommen, Bank- und Konsularabkommen, die Bedingungen, Veränderungen und Auszahlung ausländischer Zahlungsmittel regelnde Vor-

schriften usw. gingen aus diesen Normen hervor und waren auf dem führenden Grundsatz unseres Devisenrechtes — dem Grundsatz des staatlichen Devisenmonopoles — begründet.

Im Jahre 1958 wurde das Gesetz über die Devisenwirtschaft durch das Gesetz No. 64/1958 Gs. novellisiert und sein voller Wortlaut wurde in der Kundmachung des Finanzministeriums No. 80/1958 Gs. verkündet. Gleichzeitig wurde auch die Durchführungsverordnung novellisiert, die als Kundmachung des Finanzministeriums und des Aussenhandelsministeriums No. 6/1963 Gs. erschienen ist. Es handelte sich aber überwiegend nur um kleinere Ergänzungen und eine Erweiterung der Genehmigungsgänge des Finanzministeriums.

In den 10 Jahren, die seit der Erlassung der Novelle No. 64/1958 Gs. zum Devisenwirtschaftsgesetz vergangen sind, veränderte sich unsere Wirtschaftssituation. Unsere Ökonomik geht nach und nach auf ein neues System der Leitung der Volkswirtschaft über. Die administrativen Leitungsformen unserer Wirtschaft werden immer mehr durch eine konsequente Ausnützung der Waren-Geldbeziehungen ersetzt.

Die bisherige rechtliche Regelung entspricht aber im Ganzen der Zeit ihrer Entstehung und widerspiegelt nicht die neuen Tendenzen unserer gegenwärtigen Entwicklung. Sie ist hauptsächlich deshalb mit der Methode der administrativen Leitung der Wirtschaft verbunden, weil sie eine gewisse Automatik in den Devisenbeziehungen als Grundlage der Leitung der Devisenpolitik verankert und keinen praktischen Platz für die Geltendmachung von devisen-ökonomischen Instrumenten ermöglicht. Die rechtliche Regulation von Devisenbeziehungen, die Gesellschaftsbeziehungen sind, kann aber nur dann wirksam sein, wenn diese Beziehungen der gegebenen ökonomischen Basis entsprechen. Das neue Leitungssystem sollte sich deshalb auch in einer fortschrittlicheren Rechtsregelung der Devisenbeziehungen auswirken, und zwar in der Sphäre der Realisation von Handelszahlungen, sowie auch in der Sphäre von Zahlungen nichtgeschäftlichen Charakters.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 3 — 1968

© Universita Karlova v Praze 1968

Redakční rada série Iuridica:

prof. dr. V. Outrata (předseda), doc. dr. Z. Lukeš (tajemník),
doc. dr. J. Boguszak, doc. dr. J. Hrdlička, doc. dr. O. Novotný

Graficky upravil Jaroslav Příbramský

Z nové sazby písmem Primus vytiskl TISK, knižní výroba, n. p.,
Brno, závod 1

Náklad 500 — Vydání I.

Cena brožovaného výtisku Kčs 10.—